

Теребус Р. М.,

аспірант кафедри української мови

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

МЕТАФОРА ЯК ЗАСІБ ХУДОЖНЬОГО УВИРАЗНЕННЯ В РОМАНІ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ «ВІЧНИК»

Анотація. Статтю присвячено аналізу метафор, за допомогою яких створює художні образи у своїх творах М. Дочинець. Ці тропи дають змогу авторові робити розповіді емоційно-експресивними, показувати душевний стан героя, його почуття, зв'язок із природою та навколишнім світом. Метафори несуть творчо-пізнавальні можливості, функціонують як засіб осмислення та репрезентації процесу пізнання людиною навколишнього і внутрішнього духовного світу.

Ключові слова: ідіостиль, мовний світ, світобачення, лексика, художні засоби, метафора.

Постановка проблеми. На сучасному етапі актуальним є дослідження української літературної мови через вивчення творчої практики майстрів слова. З'ясування особливостей ідіостилу письменників, зокрема мовного аспекту, дає змогу простежити основні етапи розвитку національної мови, оцінити внесок митця у систему словесних художніх засобів, виявити особливості функціонування мови в окремих регіонах, визначити закономірності.

У процесі творчості кожен письменник вживає характерні вислови, звороти, будову фраз, улюблені слова – тобто створює свій мовний світ, який віддзеркалює його світобачення, світосприйняття, загальну культуру, рівень освіти тощо. Вивчаючи художнє мовлення митців слова, можна простежити за етапами розвитку мови в часі та просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження творчості М. Дочинця знаходиться на початковому етапі. Автор цієї статті досліджував власні назви у романах «Криничар» та «Вічник», дослідниця О. Микитюк аналізувала діалектизми у текстах М. Дочинця, вчена М. Яцків досліджувала особливості та функціонування фразеологічних одиниць у романі «Лис. Віднайдення загублених слідів». Щодо дослідження художніх тропів, зокрема метафор у творах письменника, то ця тема ще не досліджена.

Мета статті – проаналізувати роль метафор як засобу художнього увиразнення в романі М. Дочинця «Вічник».

Виклад основного матеріалу. Основними компонентами індивідуального стилю письменника є композиція твору, тема, художній зміст, відповідні стилістичні засоби, часовий колорит, багатство мови автора, а також стилетворчі чинники, серед яких важливе місце відведене світогляду автора. На становлення індивідуального стилю письменника впливають епоха, суспільно-історичні умови, ідеї тощо. У підручнику «Стилістика української мови» (Л. Мацько, О. Сидоренко, О. Мацько) наведено визначення індивідуального стилю: «(ідео)стиль, (ідіо)лект» – це така системність виразних засобів мови окремого письменника, діяча культури чи іншого індивіда, яка вирізняє його мову серед інших мовців» [1, с. 164].

Науковці (Л. Мацько, О. Сидоренко, О. Мацько) підкреслюють, що дослідження індивідуальних стилів українських

письменників є актуальним і для історії української літературної мови, і для лінгвостилістики, і для мистецтва слова тощо. Зокрема, для лінгвостилістики такі дослідження важливі тим, що показують реалізацію можливостей «художнього стилю відповідно до естетичних задумів автора, як мовотворчість окремих письменників збагачує виразальні засоби загальнонаціональної мови» [1, с. 164].

Вирішальним чинником у розкритті творчої індивідуальності письменника є мова. У дослідженнях ідіостилу того чи того митця враховують функціональну спрямованість, творчий характер, роль у відображенні авторського світу. Художні тексти є відбитком авторського уявлення, концепцій, досвіду тощо. Сукупність авторських стилістичних прийомів, комбінація різних мовних засобів, їхніх граматичних та лексичних значень, їх трансформація у певну авторську концепцію – у цьому полягає індивідуальність авторського стилю. Письменник не лише вибирає мовні засоби, а й мислить, переживає, витворює у своїй уяві й викликає в уяві читачів індивідуальні художні образи.

Художній текст є «системою образів, які на тлі загальноновживаної нейтральної лексики вибудовуються сув'язною емоційно-експресивної лексики, різних видів синонімів, антонімів, омонімів, фразеологізмів; використанням зі стилістичною метою історизмів, архаїзмів, діалектизмів, просторічних елементів» [1, с. 251].

У романах М. Дочинця часто поряд із загальноновживаною лексикою використана розмовна лексика, діалектизми та неологізми. Також однією з особливостей його творів є часте вживання фразеологізмів, прислів'їв і приказок, що надає мові творів експресивності. Дослідження лексики сучасної української мови загалом і мови творів письменника зокрема є найважливішим об'єктом стилістики. Саме у лексиці найбільше відображено «національно-самобутній характер українського народу, його минуле, сучасний стан і перспективи подальшого розвитку» [2, с. 140]. Сучасна українська мова – віддзеркалення образного світосприймання українців, їхнього мислення. Стилістичні можливості мови неосяжні і кожен із мовців тільки в найсуттєвіших виявах опановує стилістичні можливості мови, її одиниць, слова, які сприймаються окремо чи в контексті.

Меті небуденного висловлення думки підпорядкований «аспект формування образних засобів на основі розширення змістового обсягу слова шляхом виникнення в нього переносно-образних значень і підсилення експресивних властивостей, тобто метафоризація слова» [3, с. 137]. Стилістичні властивості образно-переносного використання слова можливі тому, що базуються на основі прямого значення слова і сприймаються в контексті завдяки зіставленню звичного і переносного. При цьому слово вживається не в прямому значенні, а в метафоричному.

Метафора – «троп, побудований на вживанні слів і словосполучень у непрямому значенні на основі подібності, аналогії, що міститься в їх семантиці» [3, 139]. Інше визначення знахо-

димо в енциклопедії «Українська мова»: «Метафора – семантичний процес, за якого форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної подібності між цими об'єктами при відображенні в свідомості мовця» [4, с. 334].

У тексті метафора в словесних формах об'єктивує знання про світ, створює нові та підсилює традиційні асоціативно-образні зв'язки. Вона виникає тоді, коли треба сформулювати нові образи і смисли. Розрізнять індивідуально-авторські та загальнономовні метафоричні конструкції. Завдяки цим тропам митець відкриває читачеві зв'язки між явищами природи, активізує здатність до асоціацій.

Поглиблений психологічний аналіз, широка панорама характерів, щирість, простота композиції, динамічність розповіді – характерні ознаки художнього стилю М. Дочинця. У творах «Вічник», «Світован», «Горянин», «Криничар» та інших автор із великою любов'ю змальовує природу й побут Карпат, Закарпаття. Головні герої – чоловіки непростой долі, зі світлою душею, незламним духом, готові служити іншим людям.

Більшість подій у романах митця відбувається на природі: у лісах, горах, біля річок тощо. Автор, персоніфікуючи реалії природи, надає їм якостей живих істот та підкреслює єдність людини і природи, їхній взаємозв'язок та взаємозалежність, чим надає мові творів філософського звучання та ліризму.

У творах М. Дочинця пейзажі, природні явища, людські почуття передаються через сприймання і спостереження персонажів. Головний герой роману «Вічник», втікаючи з полону, знаходить прихисток у лісах. Він поранений, зломлений, згододній, самотній. Першу допомогу йому надає лісове болітце: «Шкуру м'ясно заштрикало, заскомтало, відпускало нерви. Риб'яча душа дівачтва пробудилася в мені, війнула шовковими плавниками, вертаючи в блаженну сонячну криницю мого первородного світу... «Бульк-бульк-бульк», – булькотів на вухо лісовий котел» [5, с. 126]. А далі починається повсякдення: «Зачумлений від думок і сумнівів, кинув тіло на ялинове лежбище і замкнув очі» [5, с. 137]; «Пекучий голод скребтав кишки» [5, с. 138]; «Думи, як ненагодовані діти, обсіли мене. Та ще неприспаний голод точив кішки» [5, с. 151]; «Пацьорками тяглися довгі дні й ночі мого затворництва» [5, с. 161].

Метафора передає психологічне та емоційне напруження, характеризує душевний стан головного героя, визначає міру терпіння, його почуття й переживання, що виражаються у душі. В якийсь момент через голод та зневіру бранець лісу втрачає сенс життя: «Якось холодна й глуха порожнява поступово виповнювала мене, витісняючи останки теплоти серця. Кудись запропала моя привітна вдача, вивітрився мій піднесений дух. А з сим прийшла якась твердість і сухість у тілі, нехіль зайвого руху, якась аж болюча втома. <...> Живлюща енергія покинула мої моці <...> Кістки наповнила дрімотна легкість. Перед очима <...> снували жовте павутиння незримі павуки. В пальцях ворушилися лінії мурашки. <...> Лежачи в камінні, сам ставав непорушним каменем. Обдутий вітром, сам ставав воздухом» [5, с. 149].

Проте зміна настрою відбувається через ворона, який зламав деревце («Мій милий, єдиний тут приятель-грабик» [5, с. 149]), що росло з тріщини гори. І зміна досить оптимістична: «Під вагою птахи дерево тріснуло і зломалося. Щось того менту хруснуло і в мені. Якийсь жаль піднявся зі споду серця і підпер голосниці. Жаль не до себе, ... – жаль до го-

ропашної деревинки, що ледве держалася корінцем тверді, проте всіма жилами тяглася до неба ... І зараз ся воля до життя була зламана злим птахом-провісником, що прийшов на мою тризну... Я хотів, щоб деревце жило. Я й сам тепер хотів жити» [5, с. 149–150].

Саме за допомогою метафор авторові вдалося так тонко передати зміну настрою героя від безнадії до бажання жити: «<...> ліс був хворий <...> – і осмуга жалю здавила серце. <...> що і кого я міг тут жаліти? Хіба себе! Та жалість до себе вивітрилася, як у спеку ковбана. Се був перший знак уздоровлення. Моя вистуджена й спорожніла душа чекала нового наповнення» [5, с. 151].

Влучними метафорами М. Дочинець майстерно описує внутрішню і зовнішню боротьбу героя: «Я не мав практики жити осібно, і нудьга, присмукток нерідко заповзали в душу. Точила жура за близькими людьми, за попереднім світом, з собою – молодим і безжурним» [5, с. 183]; «Навчився ділити тишу на розсипи звуків, що раніше не були мені чутні, і ткати з них цілу симфонію безугавного і мудрого устрою лісової околиці» [5, с. 184]; «Мій позирк застигав, склів, прив'язував мене тугою ниткою до живої околиці <...> Відчував, як твердне в мені терпіння, як вивільняються скарби затаєної нервової сили» [5, с. 187–188]; «Черета виснажливих днів і ночей тяглася безкінечно. Я й сам був напружений як туга струна. Але не впав у силі, здобувався на друге і третє дихання» [5, с. 190].

Важливе місце у житті персонажа мала праця. Він навчився видобувати вогонь, ловити рибу, полювати звірів та птахів, випалювати посуд, будувати. І від цього був гордим собою: «Мало-помалу ріс він (дім – Р.Т.) на моїх очах. А з ним росла й моя тиха радість» [5, с. 161]; «Я не був від роду дужим штармаком і тепер дивувався, як цілоденна робота кріпила мене, силою наливала тіло і прояснювала мислі під чолом» [5, с. 162]; «Загніздилася удача, припаси росли» [5, с. 194].

Досить мальовничо зображує автор природу та природні явища (адже життя героя тісно пов'язане з ними), зокрема сонце: «Сонце сходило на мене. Промені золотом чесали траву і сіялися на мою твар. Очі хапали кінчики тої високої трави, що гейби росла з неба» [5, с. 171], «<...> сонячні пальці ласкаво витирали моє тіло. Гаряча паляниця <...> випливала на небесний горб, наливала живлющою ясністю чашу межигір'я. Воно, молоде сонце, було ще нестигле, не сліпуче – очима можна було напитися його трунку на весь день» [5, с. 214]; грозу: «А по небесній пелені писали блискавки, кресали громи між грудастими верхами і зсипали на хащу тріскучі дощі, тверді й холодні, як град. В темнім хмаровинні, підсвічений скалками грімниць, крехтав і ухах чорний ліс. Вітрила крон гуділи, поривалися в різні боки, та, затиснуті горами, нікуди не відпливали» [5, с. 193]; хмари: «Хмарини цифрували в синьому зошиті якісь письмена, а я не знав тої небесної грамоти, щоб прочитати» [5, с. 148]; «Можна було віддати полуденну часину єдиній тут любій забаві – вандрувати очима у хмарах. Ся небесна людність не знала спочину, як і земна. Пролітала на легких крилах, мрійно застигала, протирали небове скло пухким вереттям, громадила білі храми, виганяла на голубу пашу кучеряві стада, сіяла і збирала тучну бавовну, а головне – несподівано ліпила на цілий небовид рідні знайомі лиця, що поволи вивітрювалися з моєї пам'яті» [5, с. 194], «А вгорі висло прядиво хмар. Над озером вони прибирали форму риб'ячої луски, над деревами – кучерявилися листям, над димовою завісою звивалися у вогненні язики. Я давно спостеріг

звичай хмар бавитися із землею, дразнити її гримасами» [5, с. 230].

Завдяки метафорам читач може відчутти й побачити, як пливе риба, літають птаці, ростуть трави, дерева, гриби, горить вогонь та багато іншого, завдяки чому головний герой вижив, адже мав харчі й прихисток: «Від твердої свіжості соку мені аж задзвеніло в скронях, замерехтіли темні навучки в очах. Дерево плакало мене, як прибудну дитину...» [5, с. 135]; «Гриб, як і чоловік, любить простір, тепло і воду. Але при сьому криється і від сонця, і від вітру, і від чужого ока» [5, с. 200]; «<...> вогонь сей живий! Він звивався з веселим тріском, пожадливо хапаючи мох і сіно, смачно облизуючи паличку, яка його спородила. Чмокав, попискував від насолоди, шемрав щось своє» [5, с. 140] «<...> я розмовляв з вогнем, і він, мій вірний цімбора, гарячими язиками шепотів щось заспокійливе. Я вслухався в оту бесіду, розгадував живу натуру вогню, вирівнюючи за нею і стрій своєї душі» [5, с. 143].

Важливе місце у романі «Вічник» відводить М. Дочинець лісу, в якому так довго перебуває головний герой. Метафоричне утворення з компонентом *ліс* трансформується відповідно до стану персонажа: «Стояла тут якась осібно загула тиша, яку прошивав срібною ниткою дзвін поточини» [5, с. 136]; «Ліс гнітив, туманив очі, плував думки. Щоб осмілити себе, я гунав палицею об дерево – і ліс здригався, хворякувато гугнів, тріщав схиленими сухаринами» [5, с. 136]; «А ліс, набираючи лист, густішав і чорнів усе більше. В зеленій химороді тепер там закублювалося якесь нове темне життя. Щось тріщало, тріпотіло, охкало, кувікало. А вночі зітхало і стогнало, як змучений чоловік» [5, с. 143]; «Ліс порипував сухаринами, покашлював заглушеними в ломаччі джерелами, стогнав здавленими вітроломом грудьми. Ліс був не страшний, ліс був хворий» [5, с. 151]; «З лісу, з його вільного сподовиння, тягло тривожно-лосквітним духом... Так ліс відкрив мені царство грибів. А гриби відкрили, розпечатали для мене Чорний ліс» [5, с. 198]; «Саме гриби <...> пробудили в мені інтерес до лісу, відкрили нове розуміння моєї приналежності до нього. Тепер я розумію достеменно: то сам Ліс покликав мене грибами до себе» [5, с. 203]; «Все оживало обіч, а в лісі й далі гула тиша нечуваної порожнечі» [5, с. 213]; «А оберт мого тривку в Чорному лісі крутився далі <...> я все більше ставав тут хазяїном <...> ліс почав дихати звільненими, прочищеними грудьми» [5, с. 224].

Багато доріг пройшов чоловік, зцілював людей, будував криниці та церкву, пройшов табори, мандрував, змінював місця проживання та перебування, але не зломився, гідно жив сам і вчив жити інших: «Життя горбато стелиться: як іде в гору, так піде і з гори» [5, с. 253]; «Час розбереться у всьому, а згодом і люди» [5, с. 270]; «Про те, як, слухаючи світ, навчився я чути своє серце, розуміти своє тіло; як навчився засинати на ногах і в снах читати очікувані відповіді; як навчився поглядом обеззброювати звірів і вдихом розгадувати тайну трави; як птаці показували мені поживу, а листя – час днини; як пучками пальців навчився я чути наближення дощу, а волоссям – прихід грози; як пізнав віщування зорепаду, мову ріки з берегами, бесіду вітру з пожухлою травою і потаємний смисл відлунку, що посилає скала скалі» [5, с. 276].

Образ проходить своєрідну еволюцію, набуваючи нових рис. За допомогою індивідуальних метафор автор проводить паралелі між станом душі та природою, подає осмислення внутрішніх психічних процесів. М. Дочинець досить талановито використовує багатофункційність художнього слова, збагачує мову оригінальними метафоричними утвореннями. І вкладає в уста головного героя такі думки: «<...> слово написане не вичахає, не обертається в земний тлін, як ті, що виводять його. Слово, зачате пером і запліднене мислю, несе свою службу довіку <...> Слово йде за пером, наче за плугом» [5, с. 117]; «І слово йде за пером, наче за плугом» [5, с. 119]; «Наситився я за життя книгами, пересіяв через душу їх мудрість, залишивши собі на карбі хіба що дрібку <...> Віщі ряди слів стоять перед очима, як рідні лиця...» [5, с. 118]; «Найвищий для мене чин – Книга. Та книга, де букви, як і трава мають свою барву, свій пахоц. А не як воші, розтрясені по листу в котрогось писуна, що творить сірочинне словоблудство» [5, с. 247].

Головний герой розглядає свої пригоди як такі, що віродили його до життя, допомогли віднайти та «пізнати до кінця Істину» та відкрити Небо, що «відкривається тому, хто неустанно споглядає його з глибин духовної схими» [5, с. 119]: «<...> і я колись найшов сю камінну криницю, пустельну темницю мого сум'ятного духу. Жива окрушина в лоні гір, піщинка в морській мушлі, – я викохував тут у собі перл безсмертної душі. Упосліджений світом і покинутий людьми, замкнений у кам'яній коморі Природи, – знайшов я свободу волі і радість ширяння духу» [5, с. 119]; «Найбільшу цінність, яку я здобув за життя, се – свобода ... І коли ми сіємо в душі своїй світлі і добрі думки – вони проростають бажаним жнивом...» [5, с. 350].

Висновки. Кожне слово М. Дочинця продумане, точне, ємне. Кількома реченнями він може із вражаючою глибиною показати співжиття людини з природою, світом, внутрішню боротьбу героя, формулу сенсу життя та щастя людини. Всі метафори автора визначаються оригінальністю, динамічністю. Багато уваги приділяє письменник думкам героя, результатам міркувань. Адже думка, розмірковування були рятівними в тих умовах, куди потрапляв герой роману.

Отже, створюючи оригінальні метафори, М. Дочинець значно розширив можливості їх використання. Метафори, використані в романі, сприймаються крізь призму авторського вміння бачити в буденному небуденне, несуть творчо-пізнавальні можливості, функціонують як засіб осмислення та репрезентації процесу пізнання людиною навколишнього й внутрішнього духовного світу. Дослідження ідіостилію письменника – в перспективі.

Література:

1. Мацько Л.І. та ін. Стилістика української мови: підручн. К.: «Вища школа», 2003. 462 с.
2. Дудик П.С. Стилістика української мови: навч. посіб. К.: Видавничий центр «Академія», 2005. 368 с.
3. Сучасна українська літературна мова. Стилістика. За ред. І.К. Білодіда. К.: «Наукова думка», 1973. 588 с.
4. Українська мова: енциклопедія. К.: вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. 824 с.
5. Дочинець М. Лад. Мукачєво: «Карпатська вежа», 2014. 560 с.

Теребус Р. Н. Метафора как средство художественной выразительности в романе Мирослава Дочинца «Вечник»

Аннотация. Статья посвящена анализу метафор, с помощью которых создаёт художественные образы в своих произведениях М. Дочинец. Эти тропы позволяют автору делать повествование эмоционально-экспрессивным, показывать душевное состояние героя, его чувства, связь с природой и окружающим миром. Метафоры несут творчески-познавательные возможности, функционируют как средство осмысления и репрезентации процесса познания человеком окружающего и внутреннего духовного мира.

Ключевые слова: идиостиль, языковой мир, мировоззрение, лексика, художественные средства, метафора.

Terebus R. A metaphor as means of artistic underlining in roman of Myroslav Dochynets “Wichnyk”

Summary. The article is sanctified to the analysis of metaphors, which Myroslav Dochynets uses to create artistic offenses in the works. These ways allow the author to make stories emotionally-expressive, to show the emotional state of the hero, his sense, a connection with the nature and surrounding. Metaphors carry creatively-cognitive possibilities; function as means of comprehension and presentation of process of cognition of the surrounding and internal world by a human.

Key words: idiolect, language world, attitude, vocabulary, artistic facilities, metaphor.